

Konu: **Kadim Diller ve Yazılar**

Yazı: **43**

Türkî Diller ve Dukha'lar

Doç. Dr. Haluk BERKMEN

Günümüzde Asya kıtasının hemen hemen tümüne yayılmış olan Türkî grupların konuştuğu diller Ural-Altay dil grubu olarak tanımlanmıştır. Altaki haritada halen Asya kıtasının büyük bölümüne yayılmış Türkî toplulukların coğrafi alanı farklı renklerle belirtilmiştir. Kafkas bölgesinde ve Altay dağları kıyılarında yaşayan grupların dillerini incelemek kültür tarihi açısından özellikle önemlidir. Zira bu küçük toplumların dilleri yok olmak tehlikesi ile karşı karşıyadır ve sayıları da oldukça fazladır.

Son 30 yılda dünyada konuşulan dillerin % 40 kadarı kaybolmuş durumdadır. Birçok ülkede konuşulan yerli dil unutulmuş veya yok olmuş, onların yerine İngilizce, Fransızca ve

İspanyolca konuşulur olmuştur. Asya kıtasının birçok bölgesinde ortak dil olarak Türkî dillerin yerini Rusça almış durumdadır. Bu durum hem maddi hem de manevi yozlaşmayı kaçınılmaz olarak beraberinde getirmektedir. Bu bakımdan kaybolmak üzere olan Türkî dilleri kayıt altına almak ve Türkçenin lehçelerini sistematik olarak incelemekte yarar vardır.

Halen kuzey batı Moğolistan'da, Sayan dağlarında yarı göçer olarak yaşayan **Dukha** halkı toplam 500 kişiden ibaret. Bu bölgeye Rusya sınırları içinde olan Tuva cumhuriyetinden 1940 yılında göç etmişler ve Rusya-Moğolistan sınırı kapandıktan sonra Moğolistan sınırları içinde kalmışlar. Dilleri ise Tuva Türkçesinin bir ağızı olarak tanımlanabilir. Ulaşılması zor bir dağlık bölgede yaşadıkları için çok az tanınan bu halkla birlikte iki ay yaşamış olan Selcen Küçüküstel, Atlas dergisinin son sayısında onlarla ilgili bir yazı yayımlandı (Kaynak: **Kayıp Türkler**, Atlas dergisi, Selcen Küçüküstel, Sayı 236, Kasım 2012, sayfa 60). Alttaki resimlerde Dukha çocuklarını ve Ren geyiğinden süt sağan Dukha kadını görüyoruz.

Türkçede T → D değişimi oldukça yaygın bir dil özelliğidir. Dolayısıyla Dukha adının Tukha veya **Turka** adı ile kadim bir ilişkisi olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Türkî dilleri incelediğimizde bu tür dil özelliklerinin ve farklılıkların oldukça yaygın olduğunu, fakat Türkçenin asıl yapısını etkilemediklerini görebiliriz.

Türkî diller 6 büyük guruba ayrılabilir. Bunlar:

1. **Güney-batı Oğuz Türkçesi** (Anadolu, Azeri, Asya ve Irak Türkmenleri)
2. **Kuzey-batı Kıpçak Türkçesi** (Tatar, Başkırt, Karakalpak, Nogay, Kumuk, Karaçay-Balkar, Hazar ve Gagavuz)
3. **Güney-doğu Çağatay Türkçesi** (Özbek, Kırgız, Kazak)
4. **Orta-Asya Türkçesi** (Altay, Tuva, Uygur / Doğu Türkistan)
5. **Kuzey-doğu Türkçesi** (Yakut)
6. **Çuvaş Türkçesi.**

Tüm bu Türkî dillere Türkçenin lehçeleri olarak bakabiliriz ve ufak ayrıntılar içerseler de ortak bir Ön-Türkçeden kaynaklandıklarını rahatlıkla söyleyebiliriz. Ön-Türkçe ise binlerce, hatta on-binlerce yıl geriye gider ve tüm Türkî diller bu kök dilden türemiştir. Asya kıtasından dört bir yana dağılan Ön-Türk toplumlarının dillerinden **3** sayılı, **Güneş Dilinden Türeyen Diller** başlıklı yazımda söz ettim. Oradaki tabloda kısaca belirttiğim ölü dillerden Etrüskçe, Sümerce, Elamca, Hurrice ve Hititçe ile Kıbrıs ve Girit dilleri de Ön-Türkçe ile yakından ilişkili dillerdir. Halen yaşayan, Türkçenin lehçelerinden bazı örnekler sunayım.

Azeri Türkçe'si: **Beş il bundan gabag** (Beş yıl önce).
Avtobusa gabagdan bin, daldan düş (Otobüse önden bin, arkadan in).

Gagavuz Türkçe'si: **Laflanmışlar gitmee** (Gitmeye sözleşmişler).
Tutunduk yeniyece işe, neçinki yeskiyesine büün yok nasıl yaşama.
(Yeniden işe koyulduk ama eskisi gibi yaşam yoktur).

Tatar Türkçe'si: **Atılık dustlar alga taban** (İleri atılalım dostlar).
Ana şatlığınnan cılap ciberde (Anne mutluluktan ağladı).

Karakalpak Türkçe'si: **Ağaynim, men bunı tüsinbeymin**
(Ağam, ben bunu anlamıyorum / düşünemiyorum).
Onı heş neerse kıziktırmaydı (Onu hiçbir şey ilgilendirmiyor / kızıştırmıyor).

Nogay Türkçe'si: **Tauu tauuga yolukpas, edem edemge yolıgar**
(Tağ dağa kavuşmaz, adam adama kavuşur).
Men barayak eken, men mutıp kaldım (Ben gidecektim, fakat unutup kaldım).

Kumuk Türkçe'si: **Yer günnü aylanasından aylana**
(Dünya güneşin etrafında dolanır / eylenir).
Sütte auğzu bişgen suvuk suvnu üfürüp içer
(Ağız süttten yanan / pişen soğuk suyu üfleyip içer).

Karaçay-Balkar Türkçe'si: **Men kesimi cangılğanımı angılayma**
(Ben kendi yanılmımı anladım).
Anı çaşağzı alkin allındadı (Onun yaşamı önündedir / elindedir).

Özbek Türkçe'si: **Tuşneemen, emme ceveb kaytere elmeymen**
(Anlıyorum ama cevap veremiyorum).
Uleer birbiri bileen geprişmeydi (Onlar birbirleri ile konuşmuyorlar).

Uygur Türkçe'si: **Men her yekşembe küni teatrğa baridiganmen**
(Ben her Pazar günü yiyatroya giderim / varırım).
Pulni poçta arkilik evettim (Parayı eve posta ile yolladım).

Kırgız Türkçe'si: **Men kün sayın erte turamın**
(Ben her gün / sayılı günde erken kalkarım).
Al oğru, mina oşonduktan iştebeyt (O hastadır / ağrıyor, bu yüzden çalışmıyor).

Tuva Türkçe'si: **Kandığ amıradıp çor siler?** (nasılsınız?).
Kaş harlığ siler? (Kaç yaşındasınız?). **Bejen harlığ men** (Elli yaşındayım).

(Kaynak: **The Turkic Speaking Peoples**, Talat Tekin'in makalesi, sayfa 31-53, Prestel yayınları, 2006, Almanya). Çuvaş diline ait örnekler için **36** sayılı **Çuvaş Dili ve Frig Külahı** başlıklı yazıya bakınız.

Tüm bu örnekler Türkçenin ne derece yaygın bir coğrafyada konuşulduğunu ve küçük ayrıntılara rağmen temel yapısını nasıl da korumaya devam ettiğini göstermektedir.